SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Mayıs 2010, Sayı:21, ss.81-97.

Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Ermenilerinde Meydana Getirdiği Bölünme ve Çatışmalar: George B. Nutting-George H. White ve Adıyaman Ermenileri Örneği

Murat Gökhan DALYAN*

ÖZET

XIX. Yüzyılda Osmanlı topraklarında özellikle Ermenilere yönelik başlayan Amerikan misyonerlik faaliyetleri, ülkenin her tarafında olduğu gibi Adıyaman Ermenileri arasında da etkisini göstermiş ve çatışmalara neden olmuştur. Bu nedenle Gregoryenler tarafından Protestanlığı kabul edenlere karşı her türlü baskı -mezarlıklarında ayrılması dahi- kullanılmış ve Amerikan misyonerlik faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Ancak engellemelere rağmen Protestanların yetkililer tarafından ayrı bir topluluk olarak tanınması Gregoryenlerin bir kısmının tepki olarak Katolik mezhebine geçmesine neden olmuştur. Sonuç olarak Amerikan misyonerlerinin Adıyaman'daki çalışmaları, Ermeni toplumunun Gregoryen, Protestan ve Katolik olarak kalıcı olarak bölünmesine neden olmuştur.

***Anahtar Kelimeler**: Ermeni, Amerikan Misyonerleri, Adıyaman, Protestan*

Division And Clashes Among Ottaman Armenians Caused by American Missionaries

ABSTARCT

American missionary activities for Otoman Armenians in the 19th century made an impact on Adıyaman Armenians as well, and caused clashes. That's why every kind of pressure was used by Gregorians against those who were converted into Protestanism-including even allocating different cemeteries and much effort was spent to prevent American missionary activities. Inspite of preventions, the fact that Protestants were recognised as a different community by officials caused Gregorians to accept Catholic sect as a reaction. As a result, American missionary activities caused Armenian community to be devided permanently as Gregorian, Protestant and Catholic in Adiyaman

***Key Words :** Armenian, American Missionaries, Adıyaman, Protestan*

Giriş

Adıyaman ve çevresindeki Ermeni varlığı, Bizans–Arap mücadeleleri sırasında Bizans tarafından Araplara karşı tampon vazifesi görmesi için sınır bölgelerine yerleştirilmesiyle oluşmuştur. Bu dönemde Arap-Bizans seferleri yüzünden harap olmuş sınır boylarına Ermenilerin göç etmesini kolaylaştıran en büyük etken, onların Bizans tarafında yer almalarıydı. Adıyaman, Malatya, Maraş gibi bölgelerde Ermenilerin iskânını arttıran olay ise, o dönem seferler nedeniyle muhtemelen mülteci olan

* *Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi, mgdalyan@adıyaman.edu.tr*

Ermenilerin başı olan Melias (Melh) ve Baasakios (Vasak) gibi önde kimselerin Bizans İmparatoru Leon'a mektup yazarak Adıyaman'ında içinde bulunduğu hudut bölgelerinin kendilerine verilmesini istemeleri ve bu isteklerinin kabul edilmesidir. Böylelikle Ermenilerin Adıyaman ve çevresinde nüfusu hızla arttığı gibi tarihleri de başlamış oldu [1].

XIX. yüzyılda Adıyaman'daki Ermenilerin büyük bir çoğunluğu Eski Saray Mahallesinde kale eteğinde yaşamaktaydılar. Bunu 1874 yılında Protestan kilisesi kurmak için yazmış oldukları dilekçeden ve Osmanlı arşiv belgelerinden anlamaktayız[2]. Adıyaman'daki sosyal yaşamda Ermeniler genellikle tüccar ve esnaf grubunu oluşturmaktaydılar. Ermeni Milleti'nin uğraşmış olduğu meslekler arasında: meyhanecilik, kuyumculuk, boyacılık, tüccarlık, nalbantlık, değirmencilik ve köşkerlik yer almaktaydı[3].

Adıyaman'da Ermenilerin yaygın olarak yaşamış olduğu bir diğer yerleşim yeri olan Besni Kasabası'nda 1839 yılında 2.750 hane bulunmaktaydı. Bu hanelerin 2.500'ü Müslümanlara 250 tanesi ise Ermenilere aitti. İngiliz seyyah Ainsworth'a göre Besni Ermenilerinin zenginleri şehir merkezinde, ekonomik durumu daha düşük ve fakir olanlar ise şehrin varoşlarında yaşamaktaydılar[4]. Aynı tarihlerde Adıyaman'da ise toplamda 1.100 hane bulunmakta ve bu hanelerin 800'ü Müslüman olup geri kalan 300 tanesi Ermenilere* aitti. Ainsworth, şehir merkezinde Ermenilere veya diğer başka gayrimüslimlere ait kiliseden bahsetmemektedir[5].

a. Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri ve Adıyaman Ermenileri

XIX. yüzyıl emperyalizm ve misyonerlik çağı olarak adlandırılan bu yüzyılda özellikle dini propaganda kisvesi altında yürütülen misyonerliğin önemi oldukça büyüktür. Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren misyonerler arasında genel anlamda öne çıkanlar Katolikler ile Protestanlardır. Protestan faaliyetlerinin büyük bir bölümünü Amerikan misyonerlik örgütü American Board of Commissioners for Foreign Missions veya kısa ismiyle "*ABCFM*" tarafından yürütülmüştür. 1806 yılında ilk tohumları Amerika'da atılan bu örgüt 1810 yılında ülke içerisindeki teşkilatlanmasını tamamlayarak misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Bu örgütün amacı Amerikalı misyonerlerden George E. White tarafından "*..tek ve ana gaye Hıristiyan erkek ve kadınlarına, Mukaddes Kitab'ın ve H.z. İsa'nın anlattıklarını öğretmek ve bu ümit vaat eden genç insanların, kendi insanları ve akrabaları arasında, bu eğitimin neticelerini faydalı ve kabul edilebilir şekilde*

[1] Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı,* Çev. Fikret Işıltan., *İstanbul Üniver*sitesi- Fen Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970, 62; Murat Gökhan Dalyan, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi,* Reform Matbaası , Ankara 2007, s. 50.

[2] B.O.A. İ.HR Dosya No: 251 Gömlek No: 14916.

[3] Ömer Faruk Gökdeniz, *262 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Mart-2006, s. 53, 59, 71, 73; Lüsan Bıçakcı, "İstanbul'da Adıyamanlı Bir Ermeni" , *Radikal Gazetesi* (25.03.2007)

[4] William Francıs Ainsworth, *Travels And* Researceshes *in Asia Minor, Mesopotamıa, Chaldea, And Armenıa, Vol.I.,* London MDCCCXLII, s.265.

[5] William Francis Ainsworth, *a.g.e.,* s.267.

* Ainsworth'un muhtemelen Adıyaman'da yaşamakta olan Süryanileri'de Ermeni olarak kabul etmiştir. Zira Ermeni hane sayılarını verirken Süryanilerden bahsetmemesi düşündürücüdür.

yaymalarını.." sağlamak olarak açıklanmaktadır[6]. Bu amaçla Orta Doğu'ya gelen Protestanlara göre Osmanlı toprakları misyonerliğin gelişimi açısından oldukça büyük önem arz ediyordu. Çünkü Türkiye Orta Asya'ya ulaşan coğrafyanın kapısını oluşturmaktaydı. Bu nedenle Amerikan misyonerleri 1820'lerden itibaren Osmanlı topraklarında görünmeye başlamış, sonra hızla örgütlenmiş ve misyonerlik faaliyetlerine yoğunlaşmışlardır.[7] Bu misyonun Anadolu'ya ayak basan ilk öncüleri Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı misyonerlerin İzmir'de ilk Amerikan misyonerlik istasyonu kurduktan sonra bunu İstanbul (1831), Trabzon (1835), Erzurum (1839), Antep (1847), Musul (1850), Sivas (1851), Adana (1852), Merzifon (1852), Arapkir (1853), Diyarbakır (1853), Kayseri (Talas 1854), Tokat (1854), Harput (1855), Maraş (1855), Halep (1855), vilayetlerinde kurulan misyonerlik istasyonları takip etmiştir[8].

Amerikan misyonerlerinin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde faaliyet gösterdikleri en önemli merkez Antep'ti. Bu merkez ilk dönemler "*Güneydoğu Ermeni İstasyonu*" olarak adlandırılmış, Kilis, Adana, Antakya, Haçin (Saimbeyli) Urfa, Halep gibi bütün Doğu ve Batı Torosların bu misyonerlik merkezinin içerisinde yer alması öngörülmüştür. Daha sonra bu istasyonun adı "*Merkezi Türkiye İstasyonu*" olarak değiştirilmiştir[9]. 1844 yılında bu şehirde başlayan Protestanlık faaliyetleri hızlı bir gelişme göstermiş ve 1848 yılında cemaat örgütlenmesini tamamlayarak ilk kilisesini faaliyete geçirmiştir. Kısa sürede buradaki faaliyetlerini bir düzene sokan Amerikan misyonerleri Urfa, Siverek ve Adıyaman bölgesindeki Ermenilere ulaşmak için düzenli gezilerde bulunmaya başlamışlardır[10]. Yaptıkları geziler sonunda buralarda Antep'e bağlı uç istasyonlar kurmaya çalışmış ve bunda da başarılı olarak[11] Adıyaman ve Besni'ye 1851 yılında bir Protestan Ermeni göndererek buradaki Protestan örgütlenmesinin ilk tohumlarını atmışlardır[12]. Bu yıllarda misyonerler için bölgede var olan Ermeni nüfusu Protestanlaştırma faaliyetleri için oldukça uygun zemin oluşturmuştur. Zira sadece Besni'de 1.000 kişilik bir Ermeni nüfusu bulunmaktaydı[13]. Ancak onların ilgilerine ve faaliyetlerine Ermenilerin bakış açısı aynı olmamış ve bir

---

[6] George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları,* Çev. Cem Târık Yüksel, Enderun Kitabevi 1995, s. 116-119; Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları,* Gökkubbe Yayınları,2. Baskı, İstanbul 2005, s. 285-86.

[7] Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara , Ağustos 2000, s. 24-25.

[8] Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)* , IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul Mayıs-2008, s. 90-92 ;Fatih M. Dervişoğlu, "4 Eylül 1919 Şafağında Sivas Şehri ve Bir Ermeni Hâdimi: Miss Graffam", http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/dervisoglu_fatih_1.pdf (12.08.2009), s.149.

[9] George F. Herrick, *An Intense Life A Sketch of the Life and Work of Rev. Andrew T. Pratt, M.D., Missionary of the A.B.C.F.M., in Turkey 1852-1872,* Newyork-Chigago 1872,s. 20-22 ;James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, Boston 1908, S. 130-131; Joseph L. Grabill, Protestan Diplomacy and the Near East, Minniapollis, 1971, s.15 Bu bölgelerde yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu Amerikan misyonerleri gelmeden önce kendi dillerini unutmuş sadece Türkçe konuşmaktaydılar. Bkz .Barton aynı sayfalar.

[10] Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 70; Murat Gökhan Dalyan, "Adıyaman'da Protestanlık Faaliyetleri ve Protestan Ermeni Kilisesi'nin Kurulması", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler c. III.,* Kayseri 2008, s. 217-229

[11] Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 60.

[12] *Forty- Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Troy, New York, Sept. 7-10*, 1852 Boston 1852, s. 65.

[13] *Forty- Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Troy, New York, Sept. 7-10, 1852* s. 71-72

müddet sonra misyonerler bir direnme ve tepkiyle karşılamışlardır. Buna rağmen ilk dönemler bu tepkilerin bütün Gregoryen Ermeniler tarafından gösterildiğini söylemek yanlış olacaktır. Zira 1853 yılında Protestanların Adıyaman'a göndermiş olduğu yerli yardımcıya karşı Ermeni halkının olumsuz hareketlerini ve taşkınlarını buradaki Gregoryen Kilisesi'nin papazı önlemektedir. Buna rağmen aynı yıl Adıyaman'daki yerli Protestan üstlerine gönderdiği mektuplarında buradaki faaliyetlerin düzgün bir şekilde yürütülebilmesi ve korunması için yardıma ihtiyacı olduğunu ifade etmiş, aksi takdirde buradaki faaliyetlerin durağan bir şekilde kalacağını bildirmiştir. Ancak istediği yardım Antep misyonerlik merkezinden kendisine yapılmamıştır[14]. Çünkü aynı yıllarda Antep'te bile Protestanlık faaliyetleri tam olarak istenilen seviyede bulunmuyordu[15].

Adıyaman'da misyonerlik faaliyetlerinin kurulmasından bir müddet sonra genel merkez ile aradaki uzaklığın iki günlük mesafede olması, Antep yöneticisi olan Benjamin Schnieder'in, Adıyaman ve çevresinin Antep'e değil de daha yakın bir istasyon olan -daha önce Amerikan misyonerlerince belirli bir cemaati oluşturulan-Urfa'ya bağlanması gerektiğini bildirmiştir. Böylece misyonerlik faaliyetlerinin daha hızlı ve verimli gerçekleşeceği ön görülmüştür. Bu tarihten sonra Adıyaman'daki Protestanlık faaliyetleri Antep üzerinden değil Urfa üzerinden idare edilmeye başlanmıştır[16].

1855 yılına kadar Protestan Ermeni yardımcılarla idare edilen Adıyaman ve çevresinden alınan olumlu tepkiler neticesinde Schneider tarafından buraya kalıcı bir yerel misyoner atanmıştır. Bu atanma şehirdeki Ermeniler arasında bir hareketlenmeye neden olmuştur. Çünkü Ermenilerin bir kısmı misyonerin yanına gerçekten de onun Protestanlık vaazlarını dinlemek, diğer bir kısmı da onun faaliyetlerini kuşkuyla izlemek ve ne yaptığını öğrenmek için gelmiştir. Ancak 1856 yılına gelindiğinde Amerikan misyonerlerine bağlı bu misyoner yardımcısının Gregoryen Ermeniler arasında yeni bir mezhebi yaymak için geldiği anlaşılınca Ermenilerin büyük bir çoğunluğu onun faaliyetlerini engellemeye çalışmış ve onu hükümet yetkilisine şikâyet etmişlerdir[17]. Misyonerlerin gönderdiği yerli Protestanın faaliyetlerine karşı Gregoryen Ermenilerin gösterdikleri direnç ve ona yaşattıkları sıkıntılar sonucu bir müddet sonunda yerel misyoner şehirden ayrılmıştır. Bu misyonerin ayrılması neticesinde, 1857 yılında Amerikan misyonerleri Adıyaman'da Protestanlık faaliyetlerini yürütmesi için yeni bir yerli Ermeni yardımcı bulmuşlardır[18]. Bu yardımcı hemen B. Schneirder tarafından Adıyaman'da papaz olarak buradaki Protestanlık faaliyetlerini yönetmesi için atanmıştır[19]. Yeni atanan yerel misyonerin çalışmaları sayesinde Protestanlık vaazlarına

---

[14] *Forty- Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Cıncınati, Ohio, October 4-7, 1853*, Boston 1853, s.70; *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1853, Vol.X LIX.* Boston 1853, 271-272.

[15] George F. Herrick, *a.g.e.,* s.21.

[16] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1854, Vol. L.,* Boston 1854, s. 142.

[17] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1856, Vol. LII.* Boston 1856, s. 208-209.

[18] *Forty-Ninty Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Detroit, Michigan, Pa. Sebtember 7-8 1858*, Boston 1858, s.51.

[19] *One Hundred and Thirteenth Annual Sessions Acts And Proceedings of the Synod of the Germen Reformed Church in the United States, At Harrisburg, Dauphinco., Pa., October 1859*, Chambersburg 1859, s. 72.

katılan Ermeni sayısı iki katına çıkmıştır. Bu sayede misyonerler Adıyaman'da daha hareket ederek başarı kazanmaya başlamışlardır.[20]. Amerikan misyoneri Nutting'e göre Adıyaman'ın bu dönemdeki nüfusu 8.000 civarındaydı[21].

1857 yılının Ağustos ayına kadar yaşanan bu gelişmelere rağmen hiçbir Amerikalı misyoner Adıyaman'ı bizzat ziyaret etmemiştir. Adıyaman'ı ilk ziyaret eden Amerikalı misyonerler Nuttingler olup, beraberlerinde George B. Nutting'in annesi bulunmaktaydı. Bu kadın, özellikle Adıyaman'daki Ermenilerin Protestanlaştırılması konusunda özel bir çaba göstermiş, diğer misyon bölgelerinde yaşamak ve çalışmaktansa burada çalışmak istediğini ifade etmiştir. Bu isteğine uygun olarak aynı yıl içinde Bayan Hodges Adıyaman'da ölmüştür. Annelerinin ölümü üzerine Nuttingler, arkalarında eski kilisede ayin yapan bir küçük cemaat bırakarak ekim ayında Urfa'ya dönmüşlerdir. Ancak George Nutting, Adıyaman ile irtibatını kesmemiş, buraya hemen evli bir Ermeni Protestan göndererek buradaki işleri koordine etmesini istemiştir. Aynı yılın kasım ayında diğer bir Amerikalı misyoner Mr. White ile birlikte Nuttingler tekrar misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak üzere Adıyaman'a gelmiştir. Burada kasım ayının ilk cumartesinden itibaren iki pazar misyonerlik çalışması yaptıktan sonra ilk pazartesi Adıyaman'dan ayrılmışlardır. Bu süre zarfında dokuz Ermeni, Protestan olmak için kendilerine başvuruda bulunmuştur. Nutting'in bu dönemde Adıyaman'daki en büyük yardımcısı daha önce de ilişkide bulunduğu Gregoryen Ermeni Kilisesin papazıdır. Bu ziyaretin ardından bu sefer, ocak ayında misyoner White ve eşi tekrar misyonerlik faaliyetlerine nezaret etmek üzere Adıyaman'a gelmiştir. Ancak kar yağışı nedeniyle yolları kapaması sonucu şubat ayının 5'ine kadar zorunlu olarak Adıyaman'da kalmış ve Nutting ile iletişimi kesilmiştir. Bu dönemde, şehirde Süryani ve Ermeniler dâhil 14 yaş üzerinde 600 erkek Hıristiyan bulunmaktaydı[22].

b. Ermeniler Arasında Bölüme ve Çatışmalar

1856 yılında Ermeniler arasında Protestanlık faaliyetlerine gösterilen tepkiler aslında toplumda meydana gelecek olan bölünmelerin ayak sesleriydi. Gregoryenler, rahatsız oldukları Protestanların faaliyetlerini sürekli takip ettikleri gibi onlar aleyhinde hükümet yetkililerine suçlamalarda bulunmuşlardır. Ancak şehirdeki yetkililerin Protestanlara karşı istedikleri gibi bir tepki vermemesi üzerine, Gregoryenlerden bazıları Protestan misyonerleri öldürmek için bir plan dahi yapmışlardır. Bu plan

---

[20] *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Philadelphia, Pa. October. Sebtember 4-7 1859,* Boston 1859, s. 63.

[21] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* Boston 1858, s. 171-72Bu sayı diğer bir misyoner olan White tarafından da teyit edilmiştir. Ona göre Adıyaman şehri adeta Toros dağlarının eteğine kurulmuş bir masa gibi dümdüzdür. O kadar düzdür ki şehirden doğu-batı ve güney yönlerine bakıldığında 40 mil çıplak gözle görülebildiğini belirtmektedir. Yine şehri çevreleyen dağlarda kar altı ay boyunca erimemekte ve çok güzel bir manzara oluşturmaktadır. Şehirdeki evler yapısı kerpiçten yapılmış fakir hanelerden oluşmaktadır. Şehirdeki evlerin hiçbirinde cam pencere bulunmamakta ancak bahçelerinde incir, dut, nar ve asma çubukları bulunmaktadır. Bkz. *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* s.223

[22] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* Boston 1858, s. 171-72

dâhilinde, şehrin Müslüman ayak takımından birisiyle anlaşarak bu işi ona havale etmişlerdir. Ancak yaptıkları plan bir rastlantı sonucu boşa çıkmış ve katil adayı, yetkililerin baskısıyla evini terk etmek zorunda kalmıştır. Amaçlarına ulaşamayan Gregoryenler, tekrar misyonerlerin Protestanlaştırma faaliyetlerini engellemek için şikâyet yoluna başvurmuş iseler yetkililer onların şikâyetlerini yine kulak ardı etmiş ve herhangi bir engelleme girişiminde bulunmamışlardır. Yaşanan bu hadiseler sonuncunda Protestan misyonerlerin fazla zarar görmeden sıyrılması Protestanlara inanan Ermenilerin yeni girdikleri yolun hak ve doğru olduğu inancını arttırmıştır[23]. Bu nedenle Protestan Ermeniler, bölgelerine gelen Amerikalı misyonerlere, bütün olanaklarını seferber ederek, onları evlerinde misafir etmek için adeta yarışmışlardır. Onları misafir ettikleri sürece, onlardan yanlarında getirdikleri, İncil ve Protestanlık kaidelerini anlatan kitapları, Türkçe okumaları için "*Okoo*" diye talepte bulunmuşlardır.

Misyonerler de kendilerine ve Protestanlığa karşı gösterilen saygı karşısında oldukça umutlanarak bir gün Adıyaman'daki bütün Ermenileri Protestanlaştıracaklarını hayal etmeye başlamışlardır. Aynı zamanda misyonerler, kendilerinin vasıtasıyla Ermenileri medenileştireceklerini varsayıyorlardı. Örneğin eğitimi kadınlar için küçük düşürücü bir şey olarak gören Adıyaman Ermenilerinden beş kadın ve iki kıza okuma yazma öğreterek burada kendilerine göre bir medenileşme hamlesi yapmışlardır[24].

1857 yılının Aralık ayında Nutting'in yarım bıraktığı işleri koordine etmek ve faaliyetleri yürütmek için diğer bir misyoner White ve karısı Adıyaman'a gelmiştir. Onların gelişi şehirde var olan Protestanlık faaliyetlerine düşmanlık besleyen Gregoryen Ermenileri harekete geçirmiştir. Bu nedenle Gregoryenler, Protestan olan 6 kişiyi taciz ve hakaretlerle yıldırmaya çalıştıkları gibi, onların aynı yıl devlete vermeleri gereken vergiyi (askere gitmeme vergisi) vermediklerini, verenlerin de 90 piastre daha az verdiklerini iddia etmişlerdir. Böylelikle onları, mali olarak zor durumda bırakacaklarını ve Protestanlıktan vazgeçireceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bu kimselerden dördü devlete vergilerini zamanında verdiklerini ibraz eden makbuzları sakladıkları için bu uygulamadan kurtulmuş, geri kalan ikisi ise makbuz ibraz edememiş ve Gregoryen Ermenler tarafından dövülüp hapsedilmişlerdir. Bu olay üzerine Amerikalı Misyoner White, Adıyaman'daki Osmanlı yöneticisine başvurarak bu önde gelen iki Protestanın serbest bırakılmasını sağlamış ise de vergi sorunun halledilmesi ve tarafların yatıştırılması için yetkililer bir mahkeme kurulmasını engelleyememiştir. Yapılan mahkeme sonucunda vergi makbuzları olmadığı için bu iki Protestan ya parayı ödeme veya hapis yatma cezası ile karşı karşıya kalmışlardır.

Taraflar arasında iş inatlaşmaya dönüştüğünden Protestanlar sonunda ölüm de olsa, kendilerinin daha önce ödemiş oldukları bu haksız vergiyi ödemeyeceklerini bildirip hapis yatmaya razı olmuşlardır. Gregoryenlerin bu zaferi White'ın onlar adına vergilerini ödeyip serbest bırakılmasıyla son bulmuştur. Ancak bu sefer de Gregoryen Ermeniler, şehirdeki yetkililerin rüşvet karşılığında mahkûmları serbest bıraktığı hakkında dedikodu yapmışlardır. Görüldüğü gibi Nutting ve White'nin çalışmaları bu Ermenileri o kadar etkilemiştir ki; bu kişiler hapisten çıktıktan sonra evlerini, bağlarını,

[23] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1856, Vol. LII.* Boston 1856*, 208-209.*

[24] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* Boston 1858, s.224-225.

dükkânlarını Hıristiyanlık için feda etmekten çekinmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ermenilerin bu sözleri White'ta büyük bir hayranlık uyandırmıştır.

Yukarıdaki olayda başarısız olan Gregoryenler yine de her türlü olanağı kullanarak misyonerlerle olan mücadelelerine devam etmişlerdir. Misyonerlere pek dokunamadıklarından dolayı geri kalan Ermenilerin onlara katılmasını engellemek ve Protestan olanları da bu fikirden vazgeçirmek için bu sefer aşağılamaların, dayakların ve hakaretlerin yanında Protestan Ermenilere ait meyve ağaçları kesilmiş, bağları sökülmüş ve mallarına zarar verilmiştir. Bunlara ek olarak Gregoryen Ermeni Kilisesi'ndeki rahip de misyonerlere karşı savaş açarak Protestanlığı kabul eden Ermenileri cemaatten aforoz etmiş ve bu mezhebin Ermeniler arasında yayılmasının önünü alabilmek için halkına Protestanlığı kabul edenlerle selam vermek de dâhil her türlü ilişkiyi yasaklamıştır[25]. Ancak bunun da etkili olmadığını gören Gregoryenler bu sefer Protestanların her gün dua ve ayin için toplandıkları evleri takip altına alarak taciz ve hareketleriyle bu tür ayinleri durdurmaya çalışmışlardır. Bu amaçla, Protestanların evlerde toplanıp ayine başladıkları sırada naralarla evlerini basmak ve taşlamak gibi yöntemlere başvurmuş, Protestanları dağıtma yoluna gitmişlerdir. Hatta bu nedenle ilk zamanlar Protestanlar birçok kez Gregoryenlerin baskınları nedeniyle dağılmak zorunda kalmışlardır. Önde gelen Protestan Ermenilerden ve misyonerlerce H. olarak bahsedilen kişi bütün bu yasaklama ve önlemlere rağmen evini Protestan cemaatinin ayin ve okumaları için açmaya devam edince; Ermeni Kilisesi'nin mensupları, saldırıya geçmiş, ayin yapılan bir gece H.nin komşularının damlarından taş sopa ve bıçaklarla onun evinin yatak odasına kadar girmiş, ona, eğer bir daha evinde bu tür Protestan ayinlere izin verir ise öldürüleceği tehdidinde bulunmuşlardır. Bu korkutma ve göz dağına rağmen adı geçen şahıs ve diğer Protestan Ermeniler hemen ertesi gün yetkililere başvurarak onlara Protestanların serbest bir şekilde ayin yapmalarına izin veren fermanı göstermiş ve kendilerine düşman olan Ermenilerin faaliyetlerinin engellemelerini istemişlerdir. Bu belgenin kendilerine gösterilmesinden sonra hükümet yetkilileri, Protestan Ermenilere ayinlerini özel evlerde veya dükkânlarda değil bir şapelde yapmaları kaydıyla izin vermiştir. Ancak Adıyaman'daki yetkililerin kendilerine gösterilen belgeden tam olarak ikna olmadıkları, Amerikalı misyoner George Nutting'in diğer bir misyoner George H. White'den hemen Elazığ'daki paşadan Protestanların ayrı bir cemaat olarak kabul edildiğini ve rahatça ibadetlerini yapabileceklerini içeren bir belge almasını istemesinden anlaşılmaktadır.

White, Elazığ'a giderek kendisine söylenen belgeyi almış, kendilerinin Gregoryen Ermenilerinden ayrı bir cemaat oldukları belgeleyen kâğıdı Adıyaman'daki yetkililere göstermiş ve böylece Protestan Ermeniler şehirde ayrı bir cemaat olarak kabul edilmişlerdir[26]. Bu gelişme üzerine durumdan memnun olmayan Adıyaman'daki

---

[25] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* Boston 1858, s.223-224.

[26] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* s. 349-351. Şöyleki 1857 yılında bir Protestanın çocuğu ölünce onu gömmek için cemaat mezarlığa gitmiştir. Ancak bu sırada mezarlık içerisinde yeni kazılmış bir çocuk mezarı dikkatlerini çekmiş ve yaptıkları gözlem sonucunda mezardaki çocuğun canlı olduğu anlaşılmış ve onu ordan çıkartmışlardır. Buna rağmen çocuk mezardan çıkartılışından beş gün sonra ölmüştür. Bu olay çocuğun babasının Protestan olmasını sağlamıştır. Ancak bu da bu ailenin parçalanmasını beraberinde getirmiştir. Zira adamın karısı, kocası Protestan olduğu için

Gregoryen Ermenilerden 70 kişi Protestanlara tepki olarak onların rakipleri olan Urfa'daki Katolik misyonerleriyle hemen irtibata geçmiş ve mezhebe dâhil olmuşlardır.[27]. Böylelikle Amerikan misyonerleri Adıyaman'daki Ermeniler arasında yeni bir mezhep daha doğmasına neden oldukları gibi bu tepki hareketiyle Ermeni cemaatinin bir kez daha parçalanmasına neden olmuşlardır. Bu nedenle XIX. Yüzyılın sonunda Adıyaman'da Katolik Kilisesinin de faaliyette olduğu görülmektedir[28].

Protestanların, Adıyaman'daki faaliyetleri, toplumun genelinde yarattıkları bölünme ve çatışmalar sadece bununla sınırlı kalmamış yavaş yavaş aileleri de içine almaya başlamıştır. Bunun sonucunda eşler geçici de olsa birbirinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Yine bu durum beraberinde Ermeni toplumunda mezarlıkların da ayrılmasına sebep olmuştur. Çünkü Gregoryen Ermeniler, Protestanlığı kabul eden kardeşlerinin kendi mezarlıklarına ölülerini gömmesine izin vermemişlerdir. Sonuç olarak Protestan Ermenilerde 55 dolara kendilerine yeni bir mezarlık arsası satın almak zorunda kalmışlardır. Ve böylece Adıyaman'daki yaşayan Ermeni toplumu mezhepsel olarak ayrıldıkları gibi şimdi ölüleri de mezhepsel nedenlerden dolayı birbirinden ayrılmıştır.[29]. Bu yüzden Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Adıyaman'da 5 tane kilise ve mezarlığın bulunduğu görülmektedir[30]. Hatta bu bölünme ve ayrılık hareketleri daha sonra Adıyaman dışında Besni'ye sıçrayarak burada da ayrı kiliselerin kurulmasına da neden olmuştur. Aşağıda bu kilisenin planı ve temsili resmi görülmektedir[31].

---

ondan ayrılarak ailesinin aynına gitmiştir. Ancak bir süre sonra annesinin telkini ile yuvasının parçalanması için geri dönmüştür. Bkz. Aynı eser aynı sayfalar.

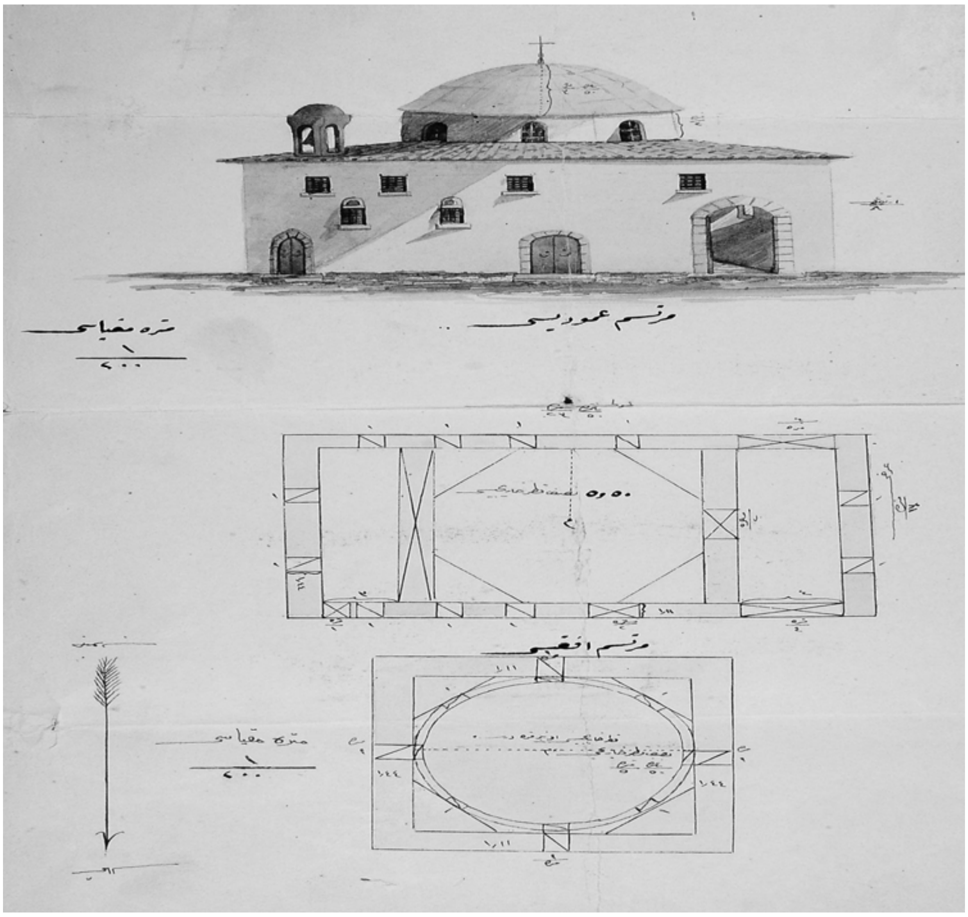
[27] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* s. 349-351. Amerikalı misyonerler öncesi Adıyaman'daki Ermeniler arasında bir ayrılık bulunmadığı gibi hatta Hoca Ömer mahallesinde olduğu gibi Müslümanlarla iç içe yaşamaktaydılar. Ancak misyonerlerin çalışmları onları kendi aralarında böldüğü nifakların oluşmasına da neden olmuştur. Bkz. M. Derviş Kılınçkaya, "Adıyaman'a Tarihin Perspektifinden Bakmak", Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008, s.280-282.

[28] *İ.AZN Dosya No: 1327 C-5 Gömlek No: 4.*

[29] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* s. 223-224

[30] Said Öztürk, *"Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal ve Ekonomik Özellikleri"*, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008, s. 145; Talip Atalay, " Diyarbekir Vilayeti'nde Hısnımansur, Kahta ve Besni", Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008, s.153-154; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908,* Haz: Said Öztürk, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 114, 215-16.

[31] *İ.AZN Dosya No: 1327 C-5 Gömlek No: 4;Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908,* s.215.

1858 yılının ilk aylarında kar yüzünden Adıyaman'da kalmak zorunda kalan White ve karısı Joanna F. White, daha sonra havaların düzelmesiyle Urfa'daki Nutting ile irtibata geçerek şehirdeki Protestanlık faaliyetleri ve buna Gregoryen Ermenilerin bakışını anlatmıştır. Şubat ayının 19'una ait olan mektubunda Ermeni halkın Protestanlığa meyledenlerini engellemek için onların vergilerini arttırma yolunu denediklerini, bundan bir sonuç alamadıklarında ise Protestan Ermenileri zaman zaman dövüp çeşitli asılsız suçlamalarla hapsettiklerini bildirmektedir. Bunun dışında, şehirdeki bütün Protestanları yok edecekleri tehditlerini de savurmaktan geri kalmadıklarını mektubuna eklemeyi unutmamıştır.

Gregoryenlerin bu yıldırma çabalarına rağmen misyon faaliyetleri artmaya devam etmiştir. Bu mektubu yazmandan önceki pazar günü ayininde 60 Ermeninin devam ettiğini, ayrıca ertesi günkü akşam duasında da 12'si kadın olmak üzere 35 kişinin katıldığını belirtilmiştir. Bu olaylar olurken White'tın karısı, beş gün boyunca ateşler içinde yatarak ölümle pençeleşmiştir. Bunun dışında White, Adıyaman'daki azınlıkları kendi misyonlarına bağlanmasını sağlamak için yanında getirmiş olduğu İncil ve Protestanlığın akidelerini anlatan kitapların tamamını ocak ayında 12 gün içerisinde satmıştır. Amerikan misyoneri bu sırada sadece Ermenilerle ilgilenmemiş şehirde

küçük bir kiliseye sahip olan Süryani topluluğuyla da irtibata geçmiştir. Bu konuda adı geçen kilisenin en yaşlı ve muteber üyesi olan C. (muhtemelen Cercis) adlı kişi ile bağlantı kurmuşlardır. Hatta bu kişi, White'dan Süryanilerden 20 kişinin Protestanlara ait olan yayınları okuduğunu ve onun gelip onları Protestanlık konusunda aydınlatmasını istemiştir. Bu fırsatı kaçırmayan White, bir akşam C.'ye ait olan bu evde özel davette buradaki kişileri bilgilendirmiştir. Bu gelişmeler Amerikan misyonerlerine, Adıyaman'da Protestanlık adına parlak günlerin geleceğini düşündürmüştür[32]. Misyonerlerin Süryaniler ve Ermeniler dışında ilgilendikleri diğer bir topluluk ise Müslüman Alevilerdir[33].

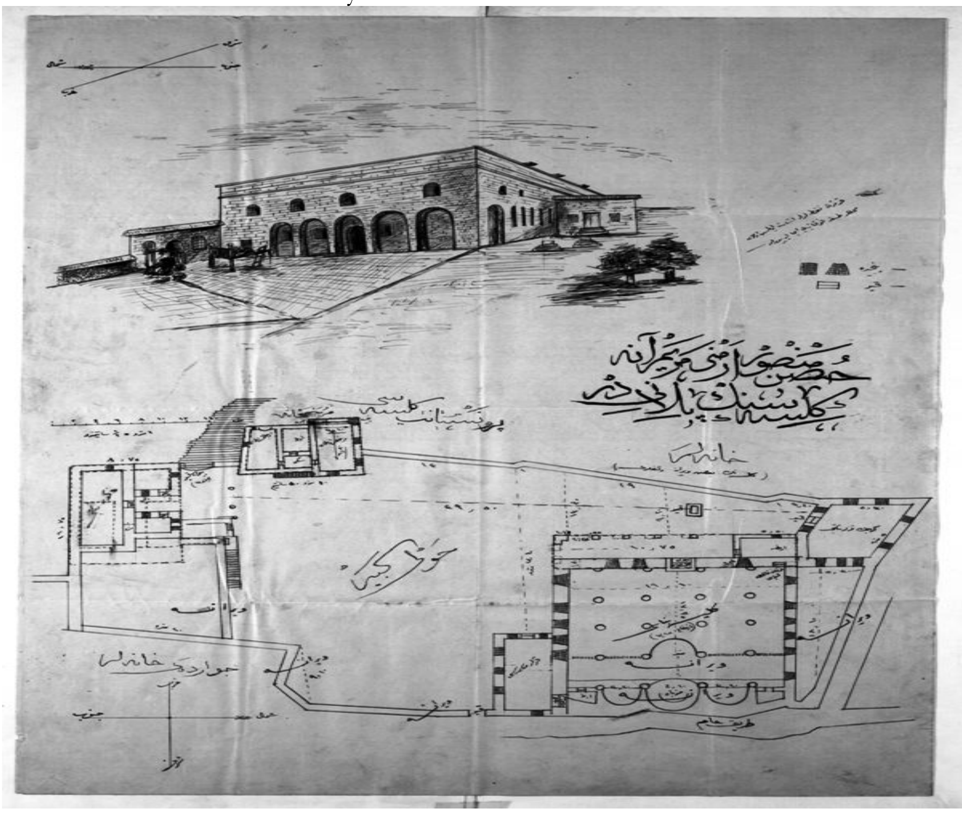
1859 yılında Adıyaman'daki Protestan cemaatinin artmasıyla birlikte Amerikalı misyoner George B. Nutting ile karısı Susan A. Nutting, Ermenilerden topladıkları yardımlarla şapel olarak kullanmak üzere bir evi zamanın şartlarına göre oldukça küçük bir meblağ karşılığında satın almışlardır. Çünkü söz konusu dönemde Protestan ayinlerine katılan cemaatin sayısı eskiye nazaran iki kat artarak 60'a çıkmıştır. Yine bu dönemde kendi mezheplerine bağlı üyelerin çocukları için bir evi okula* dönüştürerek eğitim öğretime açmışlardır. 1859 yılında Nuttingler, yazın Urfa'daki sıcaktan korunmak ve Adıyaman'daki faaliyetleri yürütmek için Adıyaman'a gelmiş ve burada ikamet etmişlerdir. Bundan dolayı Urfa'daki misyon faaliyetleri biraz yavaşlamış ise de Adıyaman'da büyük bir hız kazanmıştır. Amerikalı misyonerler sadece çocukların eğitimleriyle ilgilenmemişler, kendi mezheplerine kazandırmak istedikleri yetişkinlere de eğitim vermişlerdir. Ayrıca bu dönemden itibaren yoğun bir şekilde yerel halktan aynî ve nakdî yardımlar toplamaya başlamışlardır. 1859 yılında 23'ü erkek olmak üzere

---

[32] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV.* s. 72-73. Taraflar arasında bu tür mücadeleler ülkenin her tarafında meydana gelmiştir. Bkz. Ömer Turan, "Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi'nin Tepkisi", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler c III., Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi III. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS) 22-24 Mayıs 2008*, Kayseri 2009, s. 412-13.

[33] *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Cleveland , Ohio, October 1-3*, s. 56. Amerikan misyoneri Nutting, Adıyaman'daki misyonerlik amaçlı keşif gezileri sırasında 1860 yılında Adıyaman'ın çeşitli bölgelerinde Alevilerle de karşılaşmıştır. Bu durum onu oldukça heyecanlanmıştır. Zira görüştüğü Alevilerin bir gün Hıristiyanlığın egemen olacağını düşüncesine sahip olmaları ve gözlemlemediği bazı dini inanışları, Nutting'de onların Hıristiyan kökenli olduklarını düşündürmüştür. Bu nedenle aslında pek de fazla bilgi sahibi olmadığı bu topluluğa kayıtsız kalamayarak hemen çalışmalara başlamış ve Alevilerin bulunduğu köylere misyoner öğretmen göndermiştir. Misyoner öğretmen onlara Protestanlığın inanç ve akidelerini anlatarak onun ifadesine göre büyük bir ilgi uyandırmayı başarmıştır. Hatta Adıyaman'ın kuzeyindeki bir Alevi yerleşim yerinde bazı insanlar, geçirildikleri eğitimden sonra mensup oldukları inanca karşı memnuniyetsiz, Protestanlığın ve İncil'in doğruluğuna güvenmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Burada şehrin 10 km kuzey batısındaki Farkikan (Kayaönü) adlı Alevi köyünü ziyareti sırasında, aşiret liderinin çadırında aşiret lideri Ali Molla ile görüşmelerde bulunmuştur. Ali Molla, Amerikalı misyoner George Nutting'e, kitaba dayanarak ders verme yeteneğinden yoksun olan bağlı bulunduğu Alevi Dedesinden şikâyet ettiği gibi bu nedenle onunla ilişkisini kestiğini belirtmiştir. Misyonerlerle görüşmesinden sonra artık yağmadan, uyuşturucu maddelerden ve dini iki yüzlülükten vazgeçeceğine bundan sonra yeni bir yaşam tarzına başlayacağına söz vermiştir. Nutting daha bu görüşmeden sonra sözü edilen Alevi dedesini ziyaret etmiştir. Bu nedenle aynı yıl Hatt-ı Hümayun'a dayanarak Alevilerin Protestan olmalarını sağlayan bir ferman elde etmeyi arzulamıştır. Bkz. Aynı eser ve ayrıca Hans-Lukas Kieser, "Muslim Heterodoxy and Protestant Utopia. The Interactions between Alevis And Missionaries in Ottoman Anatolia", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 41, Issue 1, (Mar., 2001), s.95; Hans Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,* Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005,s.109-110.

tamamı 47 kişilik Protestan cemaatinden 13 kişi, düzenli olarak Amerikan misyonerlerinin Adıyaman'daki faaliyetlerine para yardımı yaparak ekonomik katkıda da bulunmuşlardır[34]. 1860 yılına geldiğinde Adıyaman'da misyonerlerin artık halka vaaz ettikleri şapelin yanında bir de kiliselerinin olduğu görülmektedir.[35] Bu kilise aslında Ermenilere ait bir ev olup, 1871 yılında Protestanlar için düzenli bir kilise binası inşaa edilene kadar kilise vazifesi görmüştür[36]. Adıyaman Protestan Ermenilere ait olan bu kilisenin mevkisi Osmanlı Vilayet Salnamesinde kale altı olarak verilmektedir[37].

[34] *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Boston Mass. October 2-5*, Boston 1860, s.64-67. 1859 yılın sıcak yaz günlerinde Nutting sıcaktan korunmak ve Adıyaman'daki faaliyetleri yürütmek için Adıyaman'a gelmiş ve burada ikamet etmiştir. Bkz. Aynı eser. Mamuratülaziz Salnamesi'nde de bu kilisenin aynı şekilde 1859 yılında açıldığı belirtilmektedir. Bkz. Mehmet Köçer-Murat Babuçoğlu-Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907)*, Ankara 2009, s. 97.

[35] *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Cleveland , Ohio, October 1-3 1861*, Boston 1861, s. 52-54

[36] B.O.A. *İ.HR Dosya No: 251 Gömlek No: 14916/1-2.* Amerikan misyonerler ilk dönemlerinde misyon faaliyetlerini evden bozma okul ve kiliselerde icra ediyorlardı. Yine aynı şekilde Adıyaman dışında Amerikalı Protestan misyonerler Siverek bölgesinde Ermeniler için bir evi Protestan okuluna dönüştürmüştür. 1876 yılında bu ailelerin 40 kadar kız ve erkek çocuğu bu şekilde eğitim görmekteydi. Bkz. Edward L. Cutts, *The Assyrıan Chrıstıans. Report Of A Journey, Undertaken by Desire of His Grace The Archbıshop of Canterbury and His Grace The Archbıshop Of York, Christians in Koordistan And Oroomiah,* Printed by R.Clay, Sons, and Taylor, Bread Street Hill, Quen Victoria Street, London 1887, s. 6.

[37] *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908,* s.237.

1905 yılında tamir edilen Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin çizimleri görülmektedir[38].

1862 yılının yazında George B. Nutting ve eşi her zaman olduğu gibi Adıyaman'a gelmiş ve burada kaldıkları beş ay boyunca bölgedeki meskûn mahallere ziyaretlerde bulunarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler sonucunda Besni'deki Ermenilerin bir kısmı misyona kazandırılmış ve buradaki cemaatin sayısını 90'a çıkarma gibi bir başarı elde etmişlerdir[39]. Aynı yıl Adıyaman'da bir öğretmen ve yardımcı bulunurken, Besni'de cemaat sayısına bağlı olarak sadece bir yardımcı bulunmaktadır[40]. Eğitim faaliyetlerinden olarak misyonerlerin Adıyaman'da Köprüler Sokağı'nda aynı adla açmış olduğu okul,[41] Ermeniler tarafından oldukça rağbet görmüş ve okulun bütün masrafları Ermeniler tarafından karşılanmıştır. Ermenilerin misyoner okullarına yönelik teveccühü 1862 yılındaki misyoner raporlarına şöyle yansımıştır: Yöredeki misyonerlik ve okul faaliyetlerinin oldukça iyi gitmektedir, halkın okullara olan talebi artmış, disiplin ve kalitesi giderek yükselmiştir,[42] Adıyaman ve çevresindeki Ermeniler arasında Protestanlığı kabul edenlerin sayısında da artışlar meydan gelmiştir[43]. Bu nedenle 1862-1863 yıllarında daha önce sadece Adıyaman'da bulunan öğretmene ek olarak, Antep'ten Besni'ye de bir öğretmenin görevlendirildiği görülmektedir. Yine aynı dönemde, misyonerler halkın kendilerine yönelik teveccühü neticesinde buraya atanacak olan Pastor (Rahip)'un finanse edilmesinde halkın yardımcı olacağını, bu nedenle Adıyaman'a bir Pastor görevlendirmesi için Antep'teki Amerikalı Misyoner Schneirder'den talepte bulunmuşlardır. O da bu talebin en erken 1864 yılında karşılanacağını belirtmiştir[44]. 1863 yılının kasım ayı itibarıyla Adıyaman'daki eğitim faaliyetlerinin tamamı halk tarafından finanse edilir hale gelirken, Besni'deki okulun masraflarının yarısı halk tarafından karşılanmış, geri kalan yarısı ise Amerikan misyonerlerince finanse edilmiştir[45]. Aynı yıl Protestanlığa kabul edilmiş bir kişi ihraç edilmiş ve böylece kilisede bizzat görev alan resmi kayıtlı Protestan sayısı 11'den 10'na düşmüştür[46]. Ancak ertesi yıl misyonerler bu kayıplarını çabucak telafi

---

[38] B.O.A. *İrade Adliye ve Mezahip Dosya No: 1325 S-29 Vesika No* 5.

[39] *Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10 1862,* Boston 1862, s. 91.

[40] *Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10*, s. 84.

[41] Mehmet Köçer-Murat Babuçoğlu-Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 97, 367; Said Öztürk, *"Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal ve Ekonomik Özellikleri"*, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008, s.143; Talip Atalay, " Diyarbekir Vilayeti'nde Hısnımansur, Kahta ve Besni", Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008, s.154; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908,* s.235. Bu okulun öğrenci sayısı ve müfredatı hakkında geniş bilgi için bakınız. Servet Ekmekçi-Murat Gökhan Dalyan-Ömer Erdimez," XIX. Yüzyılın ikinci yarısında adıyaman'da ilköğretim Faaliyetleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl : 2 Sayı : 3 Aralık 2009, s. 61-66.

[42] Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.,* s. 60.

[43] *Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10,* s. 87.

[44] *Fifty-Third Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Rochester, N.Y. October 6-9 1863*, Boston 1863, s. 67-71.

[45] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1863, Vol. LIX.,* Cambridge 1863, s. 216.

[46] *Fifty-Third Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Rochester, N.Y. October 6-9*, s. 67-71.

ettikleri gibi kiliselerinde görevli olan Protestan sayısını yüzde elli artırarak 15'e yükseltmeyi başarmışlardır. Hatta öyleki 1864 senesi misyonerler için milat yılı sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Çünkü 1864 senesinde Adıyaman'daki Ermeni halk, misyonerlere bağlı faaliyet gösteren, ilkokul, şapel ve kilisenin görevlilerinin giderlerini ve diğer giderlerin tamamını karşıladığı gibi aynı zamanda eskiden şapel olarak kullanılan ev yıkılarak 400 kişi alabilecek şekilde yeniden inşaa edilmiştir. Buna ek olarak pazarları Protestanların ayinlerini dinlemek için katılan üye sayısı 175'e çıkmıştır. Bu nedenle söz konusu yılda Adıyaman'da lisanslı bir vaizin görev yaptığını görmekteyiz. Amerikalı misyonerlerin Adıyaman'da gerçekleştirdikleri pazar ayinleri, dinî özelliklerinin yanısıra aynı zamanda misyonerlerin Ermenileri kendi düşünce sistemlerine göre eğittikleri yetişkin eğim sınıflarını da oluşturmaktaydı. 1864 yılında ayinlerde vurgulanan başlıca konulardan bir tanesi yetişkinlerin birbirlerine karşı olan görev sorumluluklarının neler olduğudur.

Adıyaman'daki bu başarılarına rağmen misyonerler Besni'de istedikleri gibi bir başarı elde edememiş ve sadece bir önceki yıl ulaştıkları sayıyı korumuşlardır[47]. Daha önceki yıllıkta Adıyaman ve Besni'de öğretmen olup olmadığı konusunda hiçbir bilgi mevcut değilken şimdi her ikisinde de birer öğretmenin görev yaptığı görülürken buna ek olarak Adıyaman'da bir rahip bulunmaktadır. Ancak bu sene, yine Kiliselerde görev yapan resmi Protestan sayısı 12'ye düşmüştür[48]. 1865 yılında Antep'te bulunan Amerikalı misyoner Luciens H. Adams Adıyaman'da daha önceki rahibin ayrılmasından dolayı yenibir yerel bir yardımcıyı rahipliğe atamıştır[49]. 1866 yılındaki misyoner raporlarındaki veriler 1864 yılının tekrarından başka bir şey değildir[50]. Bu yıllıkta diğerlerinden farklı olarak daha önce Adıyaman'daki Protestan kilisesine ataması yapılan rahip Adıyaman'a gelerek göreve başladığı ve daha sonra Besni'ye giderek burada da bir kilisenin organizasyonunda görev alarak açılışını sağladığı belirtilmiştir[51]. Missionary Herald'a ise aynı yıl içinde yeni göreve başlayan rahibin bölgeden sorumlu Amerikalı Misyoner Nutting cephesinde büyük bir memnuniyet uyandırdığı belirtilmektedir. Çünkü yeni rahibin faaliyetleri ile Adıyaman Protestan Kilisesi'ne kayıtlı Protestan sayısı 10 kişi artarak 30'a çıktığı gibi Kiliseye devam eden cemaat sayısı da 250'yi bulmuştur.

Besni'de ise daha önce de belirtildiği gibi Besni'deki cemaat sayısını arttırmak için buradaki kiliseye resmen bağlı olan 5 üyeyle neler yapılacağı konusunda görüş alış verişinde bulunulmuştur[52]. 1867 yılında Urfa bölgesinin sorumlusu olan Nuttingler uzun süre Urfa'da bulunmaktan dolayı rahatsızlanarak bu bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle aynı yıl Besni'de ve Adıyaman'da birer öğretmen olduğu

---

[47] *Fifty Fourth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At,Worcester, Mass. October 4-7 1864,* Boston 1864, s. 80-81.

[48] *Fifty-Fifth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Chicago, Illinois October 3-6 1865*, Boston 1865, s. 77.

[49] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1866, Vol. LXII.,* Cambridge 1866, s. 249.

[50] *Fifty-Sixty Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Pittsfield, Mass. September 26-28, 1866,* Boston 1866, s. 82-83.

[51] *Fifty-Sixty Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Pittsfield, Mass. September 26-28, 1866,* s. 85.

[52] *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1866,* s. 395.

belirtilmiş ve istatistikî veriler diğer bölgelerle bir bütün olarak verilmiştir.[53]. 1868 yılında ise Adıyaman'daki Protestan cemaatinin artmasına bağlı olarak öğretmen sayısının ikiye çıktığı görülmektedir. Besni'de ise Protestanlar bir öğretmen ile eğitimlerine devam etmişlerdir. Bu yıl George B. Nuttinglerin yakalandıkları hastalıklar nedeniyle Urfa bölgesinden ayrılmasıyla birlikte Adıyaman ve Besni'deki faaliyetler geçici olarak Antep bölgesinde görevli olan Philander O. Power'ın sorumluluğuna verilmiş,[54] bundan sonraki faaliyetlerin aksatılmadan yürütülmesine çalışılmıştır. 1894 yılında Adıyaman'da yerli Protestanların sevk ve idaresini sağlamak üzere 6'sı kadın olmak üzere 12 yabancı Protestan bulunmaktaydı. Muhtemelen bu yabancılar şehirdeki misyon faaliyetlerini koordine etmek üzere görevliydiler[55]. kilisede bir papazın görev yaptığı görülmektedir[56]. Genel olarak Adıyaman'daki misyonerlik faaliyetleri I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.

Sonuç

1851 yılından itibaren Adıyaman'da faaliyet gösterme başlayan Amerikan misyonerleri, Ermeniler tarafından dışardan gelmiş vaaz veren, ilgi çekici yabancılar olarak görülmüşlerdir. Ancak zamanla bunların, kendilerinin mezheplerini değiştirmek ve dönüştürmek için geldikleri anlaşılınca, misyonerlere karşı tepki oluşmuştur. Ellerinden geldiğince her türlü yola başvurarak onları durdurmaya ve kendilerinden ayrılan kardeşlerini eski mezheplerine geri döndürmeye çalışmışlardır. Bunun için de dayak, şantaj, yetkililere şikayet, taciz ve ekonomik anlamda zarar verme gibi, onlara karşı her türlü aracı kullanmalarına rağmen, halkın üzerindeki misyonerlerin etkisinin fazlalığından dolayı başarısızlığa uğramışlardır. Protestanlığı kabul eden Adıyaman Ermenileri ise Gregoryenler tarafından maruz kaldıkları sıkıntılar nedeniyle yeni mezheplerine sıkı sıkıya bağlılık göstermiş ve yetkililer nezdinde harekete geçerek zamanla ayrı bir topluluk olarak tanınma şansını elde etmişlerdir.

Sonuç olarak misyonerlerin taraftar kazanmak için her türlü yolu denemeleri, Adıyaman Ermenileri arasında çatışmalar meydana getirmiş, aileler dağılmış hatta mezarlıklar dahi bu çekişmeler dolayısıyla ayrılmıştır. Ve en sonunda misyonerlerin kıvılcımını çaktığı bölünmeler, taraflar arasındaki ilişkiyi koparttığı gibi bir kısım Ermeninin Protestanlara tepki duyarak Katolikleşmesinin yolunu açmış, Ermeniler arasında yeni bir bölünme daha meydana getirmişlerdir.

[53] *Fifty- Seventh Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held AtBuffalo, New York, September 23-27 1867*, Cambridge 1867, s. 70-74.
[54] *Fifty-Eight Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Norwich, Connecticut, October 6-9 1868, Cambridge 1868*, s. 28-30.
[55] *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 231
[56] Adnan Işık, *Malatya 1830-1919*, İstanbul 1998, s. 282.

KAYNAKÇA

B.O.A *DH. MKT. Dosya No: 1517 Gömlek No: 96-1.*
B.O.A. *Y.A. HUS. Dosya No: 9 Gömlek No: 2*
B.O.A. *İ.HR Dosya No: 251 Gömlek No: 14916.*
B.O.A. *İrade Adliye ve Mezahip Dosya No: 1325 S-29 Vesika No 5.*
B.O.A.*İ.AZN Dosya No: 1327 C-5 Gömlek No: 4.*

AINSWORTH, WILLIAM FRANCIS, *Travels And* Researceshes *in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenİa, Vol.I.,* London MDCCCXLII.

ATALAY, TALİP, " Diyarbekir Vilayeti'nde Hısnımansur, Kahta ve Besni", Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008.

BARTON, JAMES L., Daybreak *in Turkey*, Boston 1908.

BIÇAKCI, LÜSAN, "İstanbul'da Adıyamanlı Bir Ermeni" , *Radikal Gazetesi (*25.03.2007).

CUTTS, EDWARD L., *The Assyrian Christians. Report of a Journey, Undertaken by Desire of His Grace The Archbıshop of Canterbury And Hıs Grace The Archbishop of York,Chrıstians in Koordistan and Oroomiah,* Printed by R.Clay, Sons, and Taylor, Bread Street Hill, Quen Victoria Street, London 1887.

DALYAN, MURAT GÖKHAN, "Adıyaman'da Protestanlık Faaliyetleri ve Protestan Ermeni Kilisesi'nin Kurulması", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler c. III.,* Kayseri 2008.

DALYAN, MURAT GÖKHAN, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi,* Reform Matbaası, Ankara 2007.

DERVİŞOĞLU, FATIH M., "4 Eylül 1919 Şafağında Sivas Şehri ve Bir Ermeni Hâdimi: Miss Graffam", http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/dervisoglu_fatih_1.pdf (12.08.2009).

EKMEKÇİ, SERVET – DALYAN, MURAT GÖKHAN - ERDİMEZ, ÖMER," XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Adıyaman'da İlköğretim Faaliyetleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl : 2 Sayı : 3 Aralık 2009.

ERDOĞAN, DILSEN İNCE, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)* , IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul Mayıs-2008.

Fifty Fourth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At,Worcester, Mass. October 4-7 1864, Boston 1864.

Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10 1862, Boston 1862.

Fifty- Seventh Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Buffalo, New York, September 23-27 1867, Cambridge 1867.

Fifty-Eight Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Norwich, Connecticut, October 6-9 1868, Cambridge 1868.

Fifty-Fifth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Chicago, Illinois October 3-6 1865, Boston 1865.

Fifty-Third Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Rochester, N.Y. October 6-9 1863, Boston 1863.

Forty- Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Cıncınati, Ohio, October 4-7, 1853, Boston 1853.

Forty- Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Troy, New York, Sept. 7-10, 1852 Boston 1852.

Forty-Ninty Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Detroit, Michigan, Pa. Sebtember 7-8, 1858 Boston 1858.

GÖKDENİZ, ÖMER FARUK, *262 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Mart-2006.

GRABILL, JOSEPH L., *Protestan Diplomacy and the Near East*, Minniapollis, 1971.

HERRICK, GEORGE F., *An Intense Life A Sketch of the Life and Work of Rev. Andrew T. Pratt, M.D., Missionary of the A.B.C.F.M., in Turkey 1852-1872,* Newyork-Chigago 1872.

HONIGMANN, ERNST, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı,* Çev. Fikret Işıltan*., İstanbul Üniver*sitesi-Fen Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970.

IŞIK, ADNAN, *Malatya 1830-1919*, İstanbul 1998.

KIESER, HANS LUKAS, Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*,* Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

KIESER, HANS-LUKAS, "Muslim Heterodoxy and Protestant Utopia. The Interactions between Alevis and Missionaries in Ottoman Anatolia", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 41, Issue 1, (Mar., 2001).

KILINÇKAYA, M. DERVIŞ, "Adıyaman'a Tarihin Perspektifinden Bakmak", Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008.

KOCABAŞOĞLU, UYGUR, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara , Ağustos 2000.

KÖÇER, MEHMET-BABUÇOĞLU, MURAT–EROĞLU, CENGIZ, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratülaziz (1869-1907)*, Ankara 2009.

MUTLU, ŞAMİL, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları,* Gökkubbe Yayınları*,* 2. Baskı, İstanbul 2005.

One Hundred and Thirteenth Annual Sessions Acts And Proceedings of the Synod of the Germen Reformed Church in the United States, At Harrisburg, Dauphinco., Pa., October 1859, Chambersburg 1859.

OSMANLI SALNAMELERİNDE ADIYAMAN 1286-1325/1869-1908, Haz: Said Öztürk, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, SAİD, *"Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal ve Ekonomik Özellikleri"*, Medeniyetler Kavşağı Adıyaman, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları 2008.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Philadelphia, Pa. October. Sebtember 4-7 1859, Boston 1859.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Boston Mass. October 2-5 1860, Boston 1860.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Cleveland , Ohio, October 1-3 1861, Boston 1861.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1853, Vol.X LIX. Boston 1853.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1854, Vol. L., Boston 1854.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1856, Vol. LII. Boston 1856.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1858, Vol. LIV. Boston 1858.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1863, Vol. LIX., Cambridge 1863.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1866, Vol. LXII., Cambridge 1866.

TURAN, ÖMER, "Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi'nin Tepkisi", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler c III.*, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi III. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS) 22-24 Mayıs 2008*, Kayseri 2009.

WHITE, GEORGE E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları,* Çev. Cem Târık Yüksel, Enderun Kitabevi 1995.